

SOTSOLINGVISTIKANING ZAMONAVIY YO‘NALISHLARI VA O‘ZBEK TILINING IJTIMOIIY FUNKSIYALARI

Samandarova Muhayyo Sultanovna
Xorazm viloyati Urganch shahar
“Union school” xususiy maktabi
ish boshqaruvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sotsiolingvistika fanining zamonaviy yo‘nalishlari, til va jamiyat o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir jarayonlari, tilning ijtimoiy funksiyalari, shuningdek, o‘zbek tilining hozirgi holatidagi sotsiolingvistik muammolar tahlil etilgan. Maqolada til o‘zgarishiga ta’sir qiluvchi ijtimoiy omillar, til siyosati, normativ til me’yorlari, dialekt va lahjalar masalasi, shuningdek, raqamli kommunikatsiya davrida tilning sotsiolingvistik talqini yoritilgan. Tadqiqotning maqsadi — tilni jamiyat ijtimoiy strukturasi bir qismi sifatida baholab, zamonaviy til hodisalariga ilmiy yondashuv bildirishdir.

Аннотация. В статье рассматриваются современные направления социолингвистики, взаимосвязь языка и общества, социальные функции языка, а также социолингвистические особенности современного узбекского языка. Особое внимание уделено социальным факторам языковых изменений, языковой политике, нормативным стандартам, проблемам диалектов и говоров, а также социолингвистике цифровой эпохи. Цель исследования — научный анализ языка как социального феномена в обществе.

Annotation. This article explores the modern trends in sociolinguistics, the interrelation between language and society, the social functions of language, and the current sociolinguistic issues of the Uzbek language. The study emphasizes social factors affecting language change, language policy, standard norms, dialectal variations, and the sociolinguistic interpretation of language in the digital era. The purpose of the study is to analyze language as a component of the social structure using a scientific approach.

KALIT SO‘ZLAR: sotsiolingvistika, til o‘zgarishi, ijtimoiy omillar, o‘zbek tili, til siyosati

Ключевые слова: социолингвистика, языковые изменения, социальные факторы, узбекский язык, языковая политика

Key words: sociolinguistics, language change, social factors, Uzbek language, language policy

XXI asrda tilshunoslik fanining asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida sotsiolingvistika alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu yo‘nalish tilda ro‘y berayotgan hodisalarni ijtimoiy kontekstda tahlil qilish orqali til va jamiyat o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni ochib beradi. Sotsiolingvistika nafaqat tilning tuzilishi yoki grammatik qonuniyatlarini, balki uning jamiyatdagi mavqei, vazifalari, ijtimoiy guruhlar tilidan foydalanish usullari, shuningdek, til siyosati, normativlik, prestij, ko‘pchilik tili kabi ko‘plab dolzarb masalalarni ham o‘z ichiga oladi.

Globalizatsiya va raqamli kommunikatsiya zamonida tillar o‘rtasidagi raqobat kuchayib bormoqda. Ayniqsa, kichik tillar, jumladan o‘zbek tili uchun sotsiolingvistik barqarorlikni saqlab qolish, davlat tili maqomini mustahkamlash, zamonaviy axborot texnologiyalarida faol ishlatish, yoshlar orasida tilga nisbatan ijtimoiy motivatsiyani kuchaytirish kabi masalalar dolzarb bo‘lib bormoqda.

Ushbu maqolada zamonaviy sotsiolingvistikaning asosiy tushunchalari va yo‘nalishlari tahlil qilinadi, o‘zbek tilining ijtimoiy muhitdagi holati baholanadi, va muammo hamda istiqbollari yuzasidan ilmiy mulohazalar bildiriladi. Maqola sotsiolingvistika sohasi bilan shug‘ullanuvchi mutaxassislar, tilshunoslar va til siyosatini ishlab chiqayotgan amaliyotchilar uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Sotsiolingvistika — tilshunoslik va sotsiologiya fanlarining tutashgan nuqtasida vujudga kelgan, tilni ijtimoiy hodisa sifatida o‘rganadigan fan sohasidir. Uning shakllanishi XX asrning o‘rtalariga to‘g‘ri keladi. AQSh, Fransiya, Rossiya va boshqa mamlakatlarda olib borilgan tadqiqotlar bu fan yo‘nalishining nazariy asoslarini mustahkamladi. William Labov, Basil Bernstein, Joshua Fishman kabi olimlar sotsiolingvistikaning metodologiyasini ishlab chiqib, ijtimoiy qatlamlar, jins, yosh, mintaqa va boshqa ijtimoiy omillarning tilga qanday ta‘sir qilishini aniqlashga xizmat qilgan.

O‘zbek tilshunosligida sotsiolingvistika muammolari 1960-yillardan boshlab asta-sekin tadqiq etila boshlandi. Professorlar M. Jo‘rayev, A. Madvaliyev, G.

Rahmonov, B. To‘xtasinova singari olimlar o‘zbek tilining sotsiolingvistik xususiyatlari, dialektologiya, normativ til masalalarini chuqur o‘rganishgan. Hozirda esa bu yo‘nalishda yosh tadqiqotchilar tomonidan innovatsion yondashuvlar taklif etilmoqda.

Til insoniyat jamiyatining ajralmas qismidir. Til nafaqat aloqa vositasi, balki madaniyat, tafakkur, qadriyatlar va ijtimoiy identifikatsiyaning ifodasidir. Sotsiolingvistika tilda mavjud bo‘lgan so‘z, ibora, uslub va nutq shakllarining jamiyatdagi turli guruhlarga bog‘liqligini aniqlaydi. Masalan, yoshlar tilida uchraydigan inglizcha qo‘shma iboralar, ijtimoiy tarmoqlarda shakllanayotgan yangi til unsurlari yoki muayyan kasb vakillari orasida tarqalgan terminologik so‘zlar sotsiolingvistik voqelikdir.

Til o‘zgarishi asosan jamiyatdagi o‘zgarishlar bilan bevosita bog‘liq. Ijtimoiy migratsiya, urbanizatsiya, texnologik taraqqiyot kabi omillar natijasida til tarkibida yangiliklar paydo bo‘ladi, ba’zi qadimiy birliklar esa foydalanishdan chiqib ketadi. Bu jarayonlar tilning dinamikasi va moslashuvchanligini ko‘rsatadi.

Til o‘zgarishi — bu vaqt o‘tishi bilan til tizimida sodir bo‘ladigan leksik, fonetik, grammatik va uslubiy o‘zgarishlardir. Ushbu o‘zgarishlar bevosita ijtimoiy omillar ta’sirida yuz beradi. Quyidagi omillar asosiy rol o‘ynaydi:

- **Yosh omili:** Yosh guruhlarning o‘zlariga xos nutq uslubini shakllantiradi. Bu, ayniqsa, zamonaviy texnologiyalar bilan bog‘liq so‘zlar orqali namoyon bo‘ladi. Masalan, “like qilish”, “storik qo‘yish” kabi iboralar yoshlar tilida keng tarqalgan.

- **Ijtimoiy mavqe:** Ijtimoiy tabaqalarga qarab til me’yorlariga amal qilish darajasi farqlanadi. Oliy saviyali mutaxassislar ko‘proq adabiy tilga yaqin so‘zlardan foydalanadi, pastki ijtimoiy guruhlarda esa lahjaviy yoki so‘zlashuv shakllari ustunlik qiladi.

- **Hududiy farqlar:** Mintaqaviy dialektlar tilning sotsiolingvistik xaritasini belgilab beradi. Masalan, Toshkent, Buxoro yoki Xorazm shevalari o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

- **Gender:** Erkaklar va ayollar orasida til ishlatishda ham sotsiolingvistik farqlar mavjud. Bu farqlar gapirish ohangi, so‘z tanlovi va nutq uslubida namoyon bo‘ladi.

Til o‘zgarishining ijtimoiy omillari nafaqat tilga, balki jamiyatdagi identifikatsiya, ijtimoiy integratsiya va kommunikatsiya jarayonlariga ham ta’sir qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasiga ko‘ra, o‘zbek tili davlat tili sifatida e’tirof etilgan. Bu maqom tilning ijtimoiy hayotdagi roli va funksiyalarini belgilab beradi. Biroq amalda bu maqomni to‘liq ta’minlash va tilning barcha ijtimoiy sohalarida erkin va samarali ishlatilishini yo‘lga qo‘yish hanuz dolzarb masala bo‘lib qolmoqda.

Shahar va qishloq aholisi, turli kasb egalari, yosh va keksalar, ayollar va erkaklar orasida til ishlatishdagi farqlar sotsiologiyistik nuqtai nazardan o‘ziga xos tafovutlarni ko‘rsatadi. Masalan, yirik shaharlarda rus tilining aralashuvi kuchliroq, ayniqsa ilmiy va texnikaviy atamalarda. Qishloq aholisi esa ko‘proq dialektal elementlarni qo‘llaydi.

Yoshlar orasida ingliz tilidan o‘zlashgan so‘zlar (masalan, “chatlashmoq”, “screenshot”, “bloggerlik”) keng tarqalgan. Bu tilning funksional va leksik o‘zgarishlariga olib kelmoqda. Shu bilan birga, ko‘plab soha mutaxassislari adabiy til me’yorlariga to‘la amal qilmasligi, rasmiy hujjatlarda, matbuotda, reklama va internetda tilning ifoda aniqligi buzilishi sotsiologiyistik nuqtai nazardan muammo tug‘dirmoqda.

Til siyosati davlatning tilga nisbatan olib boradigan maqsadli siyosiy-ijtimoiy faoliyatidir. O‘zbek tilining taraqqiyoti uchun qator huquqiy va normativ hujjatlar qabul qilingan, xususan “Davlat tili haqida”gi qonun, “Til siyosati konsepsiyasi”, “Milliy til korpusi”ni yaratish tashabbuslari til siyosatining amaliy ko‘rinishlaridir.

Shu bilan birga, normativ til masalalari — adabiy til me’yorlariga amal qilish, leksik birliklarning to‘g‘ri ishlatilishi, imlo va punktuatsiya qoidalarining saqlanishi — jiddiy muammolar qatoriga kiradi. Ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarida til me’yorlarining buzilishi, shuningdek, reklamalarda grammatik xatolarning ko‘pligi jamiyatda til madaniyatining yetarli darajada emasligini ko‘rsatadi.

Bu holat sotsiologiyistik nuqtai nazardan til me’yorlari va ijtimoiy ong o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yoritadi. Til siyosati faqat qonunchilik doirasida emas, balki ijtimoiy ong va madaniyatga singdirilgan holatda olib borilishi zarur.

6. Raqamli kommunikatsiya davrida tilning o‘zgarishi

Raqamli kommunikatsiya (internet, mobil aloqa, ijtimoiy tarmoqlar) tilni tez o‘zgaruvchan va moslashuvchan tizimga aylantirmoqda. Telegram, Instagram, TikTok kabi platformalar yoshlar tilini shakllantirmoqda. Yozishmalar, xabarnomalar, ovozli va video muloqotlarda qisqartmalar, emoji, inglizcha so‘zlar aralashuvi kuchaymoqda.

Masalan, “ok”, “lol”, “brb”, “btw”, “dm qilish”, “offline bo‘ldim” kabi iboralar tilning yangi sotsiolingvistik qatlamini yaratmoqda. Bu holat tilshunoslar uchun yangi ilmiy muammolarni yuzaga keltirmoqda: normativlik, til aralashuvi, yangi lingvistik birliklarning shakllanishi va ularning rasmiy tilga kirib borish ehtimoli.

Bu davrda sotsiolingvistika zamonaviy texnologiyalar ta’sirida til va jamiyat munosabatlarini o‘rganishga katta e’tibor qaratmoqda. Ayniqsa, tilshunoslar oldida yosh avlod tilini o‘rganish, yangi nutq modellari va internet tili bo‘yicha tadqiqotlar olib borish zarurati turibdi.

Sotsiolingvistika zamonaviy tilshunoslikning eng dolzarb va amaliy ahamiyatga ega sohalaridan biridir. Til — bu shunchaki aloqa vositasi emas, balki ijtimoiy tuzilma, ijtimoiy rollar va qadriyatlarning ifodasi hamdir. O‘zbek tilining hozirgi holati, uning ijtimoiy qatlamlardagi ishlatilishi, yoshlar va texnologiyalar ta’siri, normativ muammolar — bularning barchasi chuqur sotsiolingvistik tahlilni talab qiladi.

Til siyosatini takomillashtirish, adabiy til me’yorlariga amal qilishni rag‘batlantirish, raqamli muhitda o‘zbek tilining barqarorligini ta’minlash — bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Shu sababli, sotsiolingvistika sohasi bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar, darsliklar, korpuslar va ijtimoiy monitoring loyihalarini amalga oshirish muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Labov, W. (1972). Sociolinguistic Patterns. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
2. Fishman, J. A. (1971). Sociolinguistics: A Brief Introduction. Newbury House.
3. To‘xtasinova, B. (2018). Sotsiolingvistika asoslari. Toshkent: Fan.
4. Rahmonov, G. (2005). Til va jamiyat. Toshkent: O‘zbekiston.
5. Jo‘rayev, M. (1999). Til va uning ijtimoiy tabiati. Toshkent: O‘qituvchi.

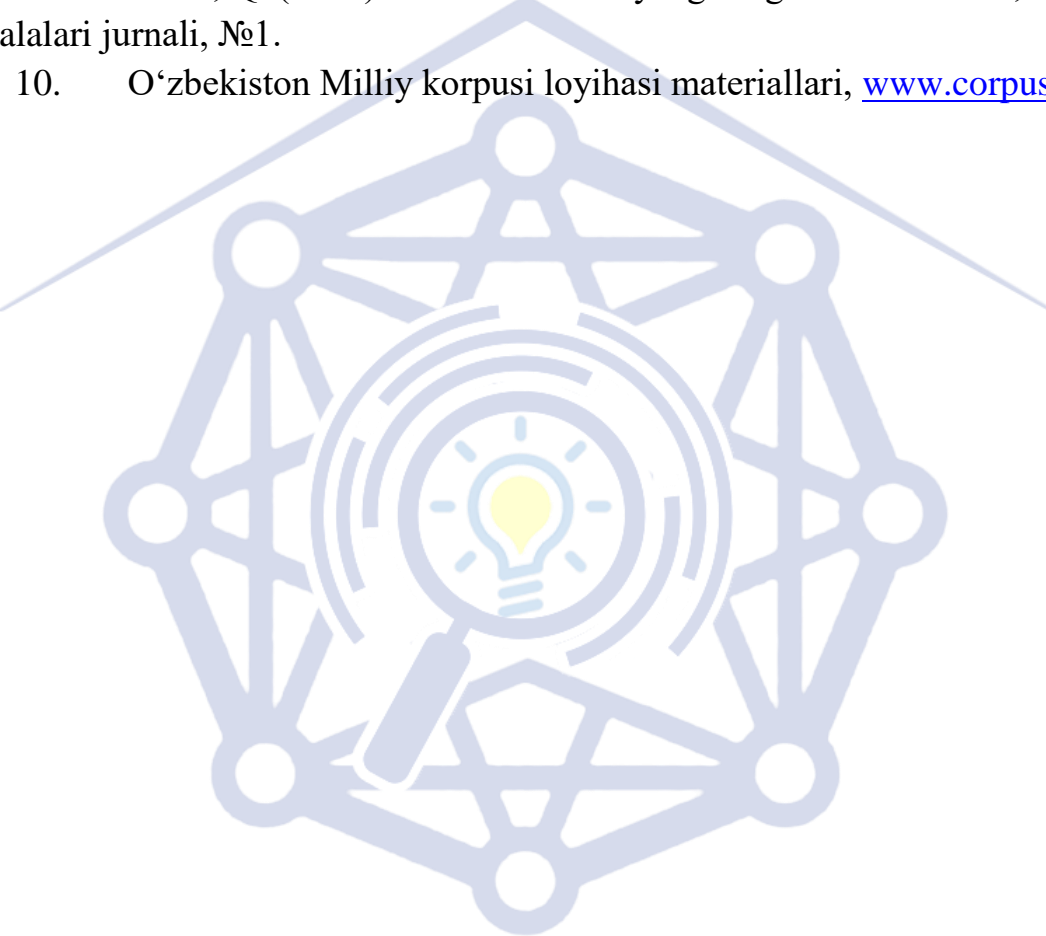
6. Crystal, D. (2001). Language and the Internet. Cambridge: Cambridge University Press.

7. O‘zbekiston Respublikasi “Davlat tili haqida”gi qonuni, 1989-yil (o‘zgarishlar bilan).

8. Madvaliyev, A. (2003). Til va millat. Toshkent: Fan.

9. Yuldashev, Q. (2020). “Internet tili va yangi lingvistik birliklar”, Filologiya masalalari jurnali, №1.

10. O‘zbekiston Milliy korpusi loyihasi materiallari, www.corpus.uz

Research Science and
Innovation House

